

Civilna družba in država

Proces demokratizacije, ki se razvija v socialističnih deželah, je tudi sprožil interes za civilno družbo. Raste število diskusij o tej temi, število objavljenih člankov in organiziranih posvetovanj. Očitno je, da obstajajo različni pristopi k temu vprašanju, da so različne razmere, ki pogojujejo interes za civilno družbo. Svoj prispevek imam za enega izmed glasov v tej diskusiji, ki je zelo potrebna med avtorji socialističnih dežel. To naj bi prispevalo k izmenjavi misli, izkušenj na področju prakse organiziranja civilne družbe.

Interes za civilno družbo je zrastel na podlagi ostre kritike dosedanjih metod izvrševanja oblasti in politične organizacije socialistične države. V najkrajši obliki bi lahko trdili, da so centralistično ukazovalni model upravljanja gospodarstva, birokratsko centralistično izvrševanje oblasti, nerazvitost demokratičnih institucij pripeljali k minimalni vlogi, ki so jo imeli državljani. Državljan je bil eden izmed elementov mehanizma, toda ne tisti, ki je imel vpliv na to, kaj se dogaja v njegovi deželi, ampak je bil objekt vladanja. Subjektivna vloga državljana je sicer bila deklarirana, figurirala je v teoretično ideoloških razpravljanih, dejansko pa je bila odsotna iz prakse vsakdanjega življenja. Državljan je bil tisti, ki naj bi uresničil vse tisto, kar je nastalo nekje zgoraj, na visokih ravneh politične in gospodarske oblasti. Ni moč trditi, da niso obstajale demokratične institucije, vsaj v obliki predstavniških teles, začenši od ljudskih odborov pa do parlamenta. Toda vloga teh teles se je ločila od izhodišč, normativnih možnosti delovanja in od vpliva na izvrševanje oblasti. Omejitvi stopnje demokratizma sta bili dvojni: prvič, je to način volitev delegatov, svetovalcev, odbornikov, poslancev. Vpliv državljanov na postavljanje kandidatov je bil zanemarljiv ali ga sploh ni bilo, kajti »izvoljeni« so bili pravzaprav po višjih ravneh vladajoče politične partije, volilcem pa ni ostalo nič drugega, kot da so potrjevali ta izbor z volilnim aktom. Če še dodamo, da je veliko let na glasovalnem listku figuriral samo en kandidat (pri tem ni pomembno, če je bil pri tem volilni okoliš enomandaten ali večmandaten, ker ni bilo alternative za kandidata, ker je bilo že vnaprej znano, da bo ta kandidat »izvoljen«). Tudi se ni nič spremenilo, če sta bila na glasovalnem listku dva kandidata, ker je tudi v tem primeru bil prvi tisti, ki mu je bila v praksi zagotovljena zmaga, ker je prevladovalo bodisi geslo glasovanja brez križcev ali pa so sami volilci oddajali glasovnice brez oznak, ker niso videli večjih razlik med kandidatom. Niso namreč imeli vpliva na postavljanje obeh kandidatov, to pa je za njih storila sama višja oblast. Na Poljskem so bile prve volitve v ljudske odbore leta 1988, ki so dale možnost izbora med kandidati, ker so bili za eno mesto določeni 2–3 kandidati in so bili razvrščeni po abecedi. Obvezno je bilo, da je volilec prečrtal enega ali dva kandidata, če je hotel s tem podpreti tistega, ki mu je bil po volji. To je bil velik korak naprej, čeprav je tudi to bilo deležno kritike, ker je obstajala samo ena volilna lista in ker ni bilo možnosti prigrasiti lastne liste kandidatov prek skupine državljanov in ne samo prek političnih partij in družbenopolitičnih organizacij.

Tako imajo način postavljanja kandidatov, njihovo število za enomandatno mesto in način glasovanja vpliv, ki omejuje dejansko vlogo državljanov na sestavo organa, katerega se voli.

Druga omejitev vloge predstavniškega organa se je kazala v njegovem odnosu

nasproti izvršilnem organu. Predstavniška telesa so izpolnjevala vlogo dekoracije, ki odobrava odločitve, ki so bile prej sprejete izven dvorane razprav, namreč v vrhovih politične stranke ali v izvršni oblasti. Zasedanja so redko sklicevali in niso imela niti časa niti možnosti, da bi se dejansko ukvarjala z meritorno stranjo problema. Predstavniška telesa niso imela polne oblasti, pač pa so izvršilni organi partije in administracije imeli prevladujočo vlogo nad izvoljenimi organi. Ni naključje, da je eno izmed gesel perestrojke v SZ tudi: »Vso oblast sovjetom«. Gre za to, da bi bila ta telesa izvoljena na demokratičen način in da bi imela polno oblast nasproti administraciji.

To je samo eden izmed primerov pomanjkanja vpliva državljana na upravljanje centrov, ki imajo odločilni vpliv na usodo državljanov. Toda, ali je bilo drugače v političnih strankah? Kakšen vpliv je imel član partije na partijske in politične odločitve? To stanje je danes predmet ostre kritike kot stanje, ki je v nasprotju s temelji znanstvenega socializma, z načelno vlogo državljana v socialistični državi. Takšna kritika je temeljni pogoj za bistvene spremembe v prihodnosti, toda do teh ne bo prišlo samo od sebe. Desetletja izvrševanja oblasti na avtoritaren način z minimumom demokracije ali s psevdodemokracijo je vplivalo na obnašanje državljanov v duhu pasivnosti, občutja izgubljenosti in nemoči nasproti oblasti. Demokratični zavesti je bil zadan močan udarec. Prehod k modelu, ki je dobil ime »civilna družba«, ne bo torej lahek. Praksa kaže, kako težko je realizirati program demokratizacije, gospodarske reforme, preobrazbe družbenopolitičnega življenja. Pa ne samo zaradi tega, ker prihaja odpor s strani tistih struktur, ki so se oblikovale več desetletij, in od tistih, ki v okviru teh struktur dobro, varno in mirno živijo. Razumljivo je, da bodo pripadniki avtoritarne oblasti storili vse, da bi ohranili, kar je, in da bodo nasprotovali novemu, kar spodkopuje njihovo skoraj absolutno oblast. To je močna in velika družbena sila odpora. To je demokratični birokratski socializem, kot se često naziva ta model izvrševanja oblasti, z minimumom demokratizacije v praksi in z njenim razglašanjem v teoriji. Birokratski socializem temelji med drugim na tem, da je število zaposlenih v sferi upravljanja zelo veliko in malo produktivno. Brez odločilnega zmanjšanja števila raznih členov v sferi upravljanja in vodenja in brez radikalnega zmanjšanja števila zaposlenih v teh členih je težko govoriti o napredku v procesu demokratizacije. Če je bilo v prvi fazi ustvarjanja socialistične oblasti takšno število administracije še nekako utemeljeno, na današnji etapi družbenega razvoja takšne potrebe ni. Gigantsko zbirokratiziranje vsega družbenopolitičnega in gospodarskega življenja predstavlja oviro razvoju in je prepreka na poti k civilni družbi.

Civilna družba, kot jo pojmem, pomeni radikalno omejevanje vpliva države na vseh področjih življenja. Država mora biti trdna in močna skozi zavest svojih državljanov in v službi državljanov, biti mora sredstvo civilne družbe. Država ni tista, ki ima državljane za sredstvo svojega delovanja, ampak so državljani tisti, katerih država mora delovati v njihovem interesu. Kaj to pomeni v praksi, v kakšni smeri naj bi se gibale spremembe in preoblikovanja, da bi dosegli zaželeno stanje?

Treba je začeti s tem, da odpravimo nasprotje med deklaracijami, principi in teorijo na eni strani in prakso vsakdanjega življenja na drugi. Treba je dati volitvam demokratični smisel. Gre za to, da bi državljani imeli polni vpliv na postavljanje kandidatov, ki jim zaupajo in da na demokratični način na podlagi demokratičnega volilnega zakona lahko volijo odbornike in poslance v parlament. V poljskih razmerah ni bilo jasno, ali naj ima parlament (Sejm) en zbor ali dva. V zadnjih letih je poleg Sejma, ki je bil izvoljen na volitvah, deloval še Socialno-ekonomski svet Sejma, ki so ga sestavljale delegacije različnih organizacij, toda ne po poti

splošnih volitev. Socialno-ekonomski svet Sejma je bil posvetovalni organ, ki je dajal nasvete parlamentu, razpravljajl o vseh zakonih, ki so predloženi Sejmu in o njih izražal svoje mnenje. Na ta način je opravljal gotovo pozitivno nalogo in je dobil priznanje javnega mnenja. Na januarskih volitvah 1989 je bilo izvoljenih 100 senatorjev v drugi dom parlamenta – senat. Ker so volitve v senat potekale na temelju svobodne igre političnih sil, lahko trdimo, da je bil na poti v civilno družbo napravljen velik napredek.

Pomembno vlogo, upam, bo imela nova pravna regulacija, ki se bo nanašala na povečanje vloge ljudskih odborov, ki naj bi postali gospodarji na svojem območju, hkrati z možnostjo, da postanejo finančno neodvisni in z vzpostavitvijo institucije komunalnega imetja. To so pomembne odločitve, ki bistveno širijo področje demokracije. Gre za to, da bi odborniki bili dejansko gospodarji na svojem območju, ne pa figure, ki ne morejo delovati v korist svojih volilcev.

Splošna smer demokratizacije in krepitev civilne družbe je tudi razvoj vseh oblik samoupravnosti. Ne gre samo za teritorialno samoupravo, ampak tudi za vsako drugo, povsod, kjer se pojavljajo skupine ljudi, kot npr. v delovnih organizacijah, poklicnih organizacijah itn. Ideja samoupravljanja je že več let v obtoku kot pregrada zoper državno birokracijo. Objavljena je bila vrsta zakonov, ki se nanašajo na samoupravljanje. Toda praksa doslej še ni potrdila upanja, še vedno je ideja samouprave na začetni fazi svojega uresničevanja. Preveč ovir je na poti k razvoju samouprave. Ena med njimi je pomanjkanje navajenosti samih državljanov na samoupravnost, pomanjkanje znanja in spretnosti, s katerimi bi izkoriščali zakonska pooblastila in dosledno izvrševali pravice, ki pripadajo samoupravnim telesom. Potrebna je rast politične in državljanske zavesti, da bi se državljani lahko bolje kot doslej organizirali v samoupravnih telesih in dejansko uresničevali vsa pooblastila, ki jim jih daje zakonodaja.

V razvoju civilne družbe igra pomembno vlogo institucija referendumov, kot je bil vpeljan v življenje na Poljskem. Gre za to, da bi nekatere pomembne zadeve dali v odločanje splošnemu referendumu prebivalstva tako v obsegu vse dežele kot v krajevnem merilu. To je nova institucija, ki še ni v polni meri zaživel.

Nadaljnjo vzpodbudo je treba videti v ustanovitvi branilca državljanov pravic. Začel je delovati 1. januarja 1988. leta in se je izkazal kot izredno potreben. Dobil je veliko popularnost. Zrastel je občutek zakonitosti, vera državljanov v to, da obstoji institucija, ki je res na strani pravic državljanov in ga uspešno brani pred nepravilnimi odločitvami državnih uradov. Na Poljskem je institucija branilca državljanov pravic nova, toda mišljena je širše kot npr. ombudsman na Švedskem. Očitno je, da so potrebne institucije, ki reprezentirajo državljane, njihove pravice, kot protiutež državi z njeno birokracijo, ki ni sposobna vedno videti državljanov z njegovimi problemi.

Veliko diskusije poteka okrog vprašanja spremembe zakona o združenjih. Stari zakon izpred 50 let ne ustreza potrebam demokratizacije. Možnost nastajanja različnih združenj lahko zadovolji potrebe državljanov, tako v globalnem kot v lokalnem merilu. Takšna smer razvoja je izredno primerna, saj lahko državljan veliko potreb zadovolji izven državnih struktur. Te strukture niso sposobne zajeti razčlenjene interese in potrebe. Združenja so lahko faktor socializacije državljanov, kajti dejavnost v manjših skupinah, v katerih prihaja do močne zainteresiranosti, daje občutek državljanske države in tudi zadovoljuje potrebe po delovanju v skupinah. To pomeni razbremenitev države od velikega števila zadev, ki jih ni sposobna zagotoviti. Ravno dejavnost združenj je izraz civilne družbe, ker v tem primeru ne gre za izsiljevanje problemov od zgoraj, ampak je rezultat samih pobud

državljanov. Razvoj asociacijskega gibanja je koristen tudi glede na to, ker je v skladu s potrebo po decentralizaciji odločanja, s tem, da torej približuje institucije potrebam državljanov, ki torej o njih sami odločajo. Zaradi tega je Sejem sprejel nov zakon o združenjih. Ta zakon je demokratičen. Odvzema administraciji pravico, da odloča o registraciji, za kar postanejo pristojna sodišča. Ni več omejitev npr. zaradi smotrnosti obstoja, zaradi obstoja dveh ali več organizacij v isti kategoriji državljanov (pisatelji, novinarji, umetniki, ekologi itd.). Novi zakon je torej pomemben dosežek civilne družbe. Na ta način združenje lahko postane najboljša šola samouprave, ki temelji na lastni izkušnji in je v lastnem interesu. Seveda tu obstajajo določeni problemi, ki so povezani s tem, da združenja delujejo bolj v lokalnem merilu kot v globalnem, da bolj zadovoljujejo potrebo ozke skupine članov, skupinske in lokalne potrebe. Gre za to, da bi državne institucije, ki delujejo v interesu vsega ljudstva, kot npr. parlament (Sejem), spretno povezovalе grupne in lokalne interese z interesom družbene celote. Tako se zgodi, da lažje razvijamo občutek patriotizma, skrb za domovino s tem, da bolj upoštevamo individualne, skupinske in regionalne interese. Ni nujno, da v tem primeru obstaja nasprotje, ki ga ne bi bilo mogoče preseči.

Pomemben problem civilne družbe je razvoj občutka varnosti državljanov v širokem pomenu besede. Gre za spoštovanje zakonitosti, enakih pravic in obveznosti za vse državljane. Čim bolje se državljani organizirajo, tem manjše so možnosti kršenja njihovih pravic in svoboščin. Tudi občutek socialne varnosti, ki je tako pomemben za socialistično družbo, lahko s tem mnogo pridobi. Nekateri mislijo, da je skrb za socialno varnost, ki je značilna za socialistično državo, potrebno razširiti na karitativno organizacijo samih državljanov. Država ni v stanju, da se pogloblja v potrebe in situacije posameznih oseb. Zato bi morala ustvariti velik drag birokratski aparat socialnega zavarovanja. Veliko zadev sosedske pomoči, skrbstvene varnosti lahko bolje uresničujejo sami državljani, ki ravnaajo v skladu z načeli humanizma, iz občutka usmiljenja do bližnjega, ki izhaja iz verskega prepričanja. Državljan pravzaprav bolje poznajo potrebe sodržavljanov kot uradniki in je zaradi tega pomoč države učinkovitejše potekala ne preko uradov, ampak preko družbenih organizacij samih državljanov. To je eden izmed primerov družbenih organizacij, ki uspešneje delujejo kot država na konkretnem področju družbenega življenja.

Problem civilne družbe je treba gledati s stališča zmanjšanja vsemoci države. Praksa kaže, da imajo državne institucije težnjo, da se odtujijo od državljanov. Nastopi pojav alienacije. Celo voljena telesa, če niso dovolj pod kontrolo državljanov, če ne terjajo rednega polaganja obračuna o delu, če ni kritike njihove slabosti, se lahko odtujijo.

Kaj storiti, da bi uradniki, ki morajo biti skupaj v službi državljanov, ne postali gospodarji nad državljani? Nastaja vprašanje – ali je tobačnica za nos, ali nos za tobačnico. Ravno povečanje občutka vrednosti, pooblastil, vloge vseh državljanov lahko popravi in omeji čezmerno ingerenco države v življenje državljanov. Gre za to, da bi bilo toliko države, kolikor je to potrebno za dobro državljanov. Danes pa imamo opraviti s slabim pojavom, da se na državo gleda kot na nekaj tujega, imamo pred seboj delitev na »mi« in »oni«. Mi – to smo državljani, oni – to je država, oblast. Ta delitev je zelo škodljiva in je v nasprotju s temelji socializma. Zelo daleč smo še od situacije, ko bo država »moja«, »naša«, ko se bo državljan v polni meri identificiral z njo.

Ena izmed poti k civilni družbi je razvoj državljskih pravic in svoboščin. Tej stvari smo posvečali premalo pozornosti dolgo vrsto let. Razvoj pravic in svoboš-

čin v povezavi z občutkom odgovornosti (individualne in kolektivne) je potreben tako danes kot jutri. Realizacija gospodarske reforme bo postavila nove zahteve pred delovne kolektive in tudi povečala njihovo soodgovornost, da prispevajo h gospodarski rasti. Država bo daleč, a samouprava v upravljanju s podjetjem, prenos odgovornosti za gospodarjenje navzdol, bo oblikovala državljansko odgovornost. Gre tudi za to, da bi izginil občutek, da za vse odgovarja država in da mora država vsem zagotoviti vse, neodvisno od individualnega prispevka in soodgovornosti. Pomemben pojav civilne družbe je uveljavitev političnega sindikalnega pluralizma. Politična odločitev v tej zadevi je bila sprejeta na X. plenumu CK PZDP v januarju 1989. Rezultat te odločitve je bilo srečanje koalicijsko-vladnih predstavnikov z zastopniki Solidarnosti in opozicije (»okrogla miza«). Delavska in kmečka Solidarnost sta bili legalizirani. Začenja se praksa sindikalnega in političnega pluralizma. Opozicija, zbrana okrog Solidarnosti, je sodelovala na volitvah v Sejem in Senat in je dobila v teh telesih pomembno število svojih predstavnikov.

Razvoj civilne družbe je zapletena in nelahka zadeva. Desetletja socialistične graditve na izredno centraliziran način je privedlo do nastanka antinomije : država – civilna družba. Kako ta antagonizem presegati, ga oslabiti, po katerih poteh in s katerimi metodami doseči situacijo, ko bo civilna družba porajala državo iz sebe, da ta ne bo tvorba, ki stoji nad njo. Država je družbi potrebna zaradi uveljavljanja in koordinacije skupnih interesov vsega naroda. So zadeve, ki jih ne more razrešiti nobena skupina državljanov, kamor spada npr. zagotavljanje obrambe dežele, vodenje dobre mednarodne politike, zagotavljanje varnosti državljanov pred nesočialnimi posamezniki (obstoj milice, sodišč).

Proces reform socialističnih dežel, uresničevanje perestrojke v Sovjetski zvezi, socialistične obnove na Poljskem in reform v različnem obsegu in značaj v drugih socialističnih deželah ravno meri k oblikovanju civilne družbe. Diskusije na temo te družbe so potrebne, da bi imeli jasno predstavo o tem, kaj želimo uresničiti. To je tem bolj potrebno, ker ideje civilne družbe razglašajo tudi v nekaterih kapitalističnih deželah. O ideji »civil society« diskutirajo npr. v ZDA. Interes za civilno družbo je zelo razširjen. Odgovoriti moramo na vprašanje, ali ima ta ideja nadsistemskega karakter, ali je različna v različnih ureditvah. Gre za temeljno poznavanje tega problema, za ugotovitev skupnih in različnih elementov. Znanost o politiki je dobila pomembno raziskovalno temo, s katero se je potrebno spoprijeti z različnih vidikov. Civilna družba zbujajo pozornost politologov, sociologov in filozofov tudi na Poljskem. Potreba politične in družbene prakse narekuje, da se s to temo ukvarjamo v posameznih deželah in da tudi izmenjujemo izkušnje o njej v mednarodnem obsegu.

Prevedel: A. B.